

Karl Evang – det opplyste eneveldets siste representant?

Michael 2016: 13: 221–6.

Norges helsedirektør i perioden 1938–1972 Karl Evang (1902–1981) var en markant personlighet som ikke minst takket være sin spesielle lederstil ble nok så enerådende i oppbyggingen av det norske helsevesenet i de viktige årene etter Den annens verdenskrig. Evangs innsats i forbindelse med etableringen av Verdens Helseorganisasjon (WHO) i 1948 og utvidelsen av helsebegrepet til også å omfatte sosiale forhold har kanskje betydd enda mer i det større perspektiv. Den nye definisjonen av helse la nye premisser for helsearbeidet i det internasjonale samfunnet. Likevel opplever man at enkelte studenter og andre unge i dag ikke vet hvem Karl Evang var.

Når man – som jeg – underviser i nyere medisinsk historie, får gjerne den såkalte Evang-perioden behørig omtale. Jeg ble overrasket, og litt forskrekket, en gang da jeg for flere år siden hadde snakket opprømt og engasjert om utviklingen av medisinske og sosiale forhold i Evang-perioden. Til sist spurte jeg om det var noen spørsmål? En hånd kom nølende opp: Hvem var egentlig denne Karl Evang? Litt perpleks fortalte jeg selvsagt straks litt mer utfyllende om personen Evang. Men dette manet til ettertanke. Episoden minnet meg om at tiden går – og at den går fort. Studenten var kanskje født ti år etter at Evangs død. Det helsevesenet som Evang hadde bygd opp, var blitt en selvfølgelighet for hans generasjon. Det var også blitt en politisk skyteskive i løpet av tiden som var gått. Et kostnadssluk istedenfor en investering i helse og velferd.

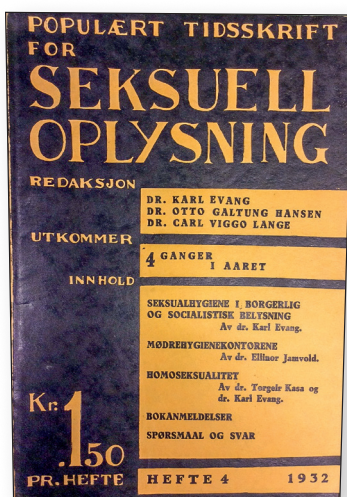
Evang-perioden strakte seg formelt fra Karl Evang tiltrådte som helsedirektør i 1938 og fram til han gikk av med pensjon ved oppnådd aldersgrense i 1972. Perioden er imidlertid egentlig lengre enn dette. Evang var medisinerstudent da han kom inn i den politisk radikale Mot Dag bevegelsen som var ledet av Erling Falk (1887–1940).

*Figur 1: Karl Evang
(Foto: Øivind Larsen 1964)*

Befolkningspolitikk var blant de temaene som var særlig aktuelle i mellomkrigstiden, også i *Mot Dag*. Familieplanlegging og seksuell opplysning var da et viktig arbeidsområde, spesielt i et samfunn der det var lite åpenhet om slike temaer. Evang vakte furore med sin innsats, og hans tidsskrift *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* som kom ut fra 1932, fikk stor utbredelse og ble lest i døgsmål av mange ungdommer i hjem der man ikke snakket om denslags.

For medisin og helsepolitikk var utviklingen av en grupperettet samfunnsmedisin, håndtering av folkehelse på det strukturelle plan, en naturlig konsekvens av den befolkningrettede tankegangen. Evang var tilhenger av tidens førende retning innen sosialmedisinen, nemlig Alfred Grotjahns (1869–1931) såkalte sosialpatologi som la særlig vekt på de sosiale betingelsene for sykdom. Evang tok initiativet til dannelsen av Sosialistiske legers forening i 1931 og gjennomførte selv flere sosialmedisinske undersøkelser i 1930-årene.

Figur 2: Som medisinstudent og ung lege var Karl Evang opptatt av seksualopp-lysning og sto bak utgivelsen av Populært tidsskrift for seksuell opplysning fra 1932 til 1935. Det skulle, som det sees av bildet, komme med fire utgaver i året, men etter hvert ble det flere hefter og prisen ble senket fra kr. 1,50 i 1932 til kr. 0,75 i 1934. Tittelen ble også mykere med tilføyselsen ..og helseleere. Mottakelsen var formidabel. Opplaget var over 30 000. Heftet om onani ble solgt i 120 000 eksemplarer. (4) (Foto: Steinar Westin)

Bare to år etter at han tiltrådte som helsedirektør i 1938 ble det krig. Evang oppholdt seg i krigsårene i England og USA. Dette fikk stor betydning for norsk helsestell i tiden som fulgte, blant annet fordi han nå fikk god kontakt med utenlandske helseforhold og utenlandsk helsevesen. Han så og lærte. Han hadde en visjon om et sentralstyrt, heldekkende helsevesen til beste for alle, og denne visjonen hadde han som ledetråd gjennom hele sin funksjonstid.

Foruten at han var en meget dyktig fagmann, hadde han en personlighet som ga ham et spesielt spillerom. Hans retoriske kraft var uovertruffen, og det var knapt noen som i en tid da det var betydelig mer autoritetsrespekt enn nå, unødig gikk inn en diskusjon med ham.

Evang hadde stort sett venstresidens politikeres fulle tillit. Ettersom Norge formelt hadde Arbeiderpartistyre i alle årene fra 1935 til 1965, ga dette Evang et godt politisk grunnlag for å få satt sine idéer gjennom. Det ser ut som om politikerne mer eller mindre overløt helsevesenet til ham. Historisk er det mange tegn på det: Eksempel: Da sykehusloven av 1969 trådte i kraft, var det allerede bygd sykehus over hele landet i stort tempo som en respons på Evangs bestrebelsler fram mot et universelt helsevesen i hele Norge.

Karl Evang var også instrumentell da Verdens Helseorganisasjon (WHO) ble opprettet i 1948 og etablerte sin nye helsedefinisjon. Den definerer helse som «en tilstand av fullstendig fysisk, mentalt og sosialt velvære og ikke bare fravær av sykdom og lyte». Denne definisjonen blir ofte latterliggjort. Den må imidlertid forstås i lys av sin tid. En internasjonalt omforent og for-

Figur 3: Evangs sarkasmer kunne være bitende, men ofte «to the point». (Foto: Øivind Larsen 1964)

pliktende slik definisjon er et politisk verktøy. Den trekker en lang rekke forhold inn i den medisinske sfære. Spesielt gjelder dette helseskadelige sosiale forhold som det nå blir et medisinsk anliggende å gjøre noe med. Og sosial elendighet var det nok av i verden i etterkrigsårene. WHO's vedtak om en ny helsedefinisjon gjorde at medisinsens etikk og verdigrunnlag fra da av også gjaldt forhold som tidligere lå utenfor.

Hva ville jeg anbefale den spørrende studenten å lese for å komme Karl Evang nærmere inn på livet? For det første ville jeg anbefale gode biografier som fins om ham (1–4). Dernest ville jeg be studenten kikke i festskriftet til Evangs 60-årsdag, der hans virke settes inn i et større perspektiv (5). Evang ga selv ut en bok i 1960 som gjengir hans engelske gjesteforelesninger fra 1958, *The Heath Clark Lectures* (6). Den gir innsikt i hans bakenforliggende tanker for det helsepolitiske programmet han gjennomførte i Norge (6).

Evang hadde et våkent øye for sosiale forhold som kunne true folkehelsen. Han så f. eks. tidlig hvordan narkotikamisbruk kunne bli et alvorlig befolkningsproblem og engasjerte seg sterkt i arbeidet mot dette. Jeg ville derfor anbefale studenten å se på Evangs bok *Narkotika, generasjonene og samfunnet* fra 1972 (7). Selv om det er lenge siden 1972, gjelder det som står der den dag i dag.

Figur 4: Evang var en fagstyrets forkjemper. I det offentlige helsevesenet han bygde opp, samlet han folk rundt seg som delte hans kunnskaper, entusiasme og samfunnsmedisinske ideologi. Her sees to av hans samarbeidspartnere i den forebyggende medisin, stadsfysikus i Oslo Fredrik Mellbye (1917–1999) og Evangs senere etterfølger i helsedirektørembetet, epidemiologen Torbjørn Mork (1928–1992) i livlig diskusjon. Bildet er tatt i 1964. Det var en annen tid – legg merke til sigarene og sigarrøyken... (Foto: Øivind Larsen)

Etter at Evang gikk av med pensjon, var han en stund ved det nye Universitetet i Tromsø og holdt sosialmedisinske forelesninger. Dette var grunnlaget for hans bok om helse og samfunn – egentlig en oppsummering av et langt livs tanker (8). Etter dette hørte man ikke så mye fra Karl Evang. Han fikk en skjebne som måtte ramme den sterkt verbale Evang særlig ubarmhjertig. I 1976 fikk han hjerneslag med afasi og han mistet taleevnen.

Det er egentlig umulig å forstå Norges helse- og sosialhistorie uten å sette seg inn i hva som skjedde under Evang-perioden. Ikke minst er det interessant å merke seg hvordan premisene for tankene og arbeidet forandret seg hele tiden, fra mellomkrigstidens helseaktivisters radikale jakt på måter for å omforme samfunnet på universalistisk vis, til individualismens styrke igjen begynte å melde seg.

Vi merker oss også det kulturelle og politiske tidsvinduet som Evangs virke faller inn i, da det faktisk var mulig for en norsk embetsmann å drive

helsevesen på en måte som bare kan sammenliknes med gamle tiders opplyste enevelde.

Litteratur

1. Nordby T. Karl Evang. *Norsk biografisk leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget 2009. https://nbl.snl.no/Karl_Evang (23.8.2016)
2. Nordby T. *Karl Evang – en biografi*. Oslo: Aschehoug, 1989.
3. Nordby T. Helsedirektør Evangs planer for velferdsstaten. *Michael* 2009; 6: 331-7.
4. Berg SF. *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet*. Oslo: Solum forlag, 2002.
5. Bruusgaard A, Gjestland T. (red.) *Festskrift til Karl Evang på 60 års dagen*. Oslo: Gyldendal, 1962.
6. Evang K. *Health service, society, and medicine – present day health services in their relation to medical science and social structures*. London: Oxford University Press, 1960.
7. Evang K. *Narkotika, generasjonene og samfunnet*. Oslo: Tiden norsk forlag, 1972.
8. Evang K. *Helse og samfunn – sosialmedisinsk almenkunnskap*. Oslo: Gyldendal 1974.

Øivind Larsen
Institutt for helse og samfunn
Universitetet i Oslo
oivind.larsen@medisin.uio.no